

**ЕЗИКОВАТА АНТРОПОЛОГИЯ КАТО УНИВЕРСАЛЕН
ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРЕН ПОДХОД В ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ЕЗИКА**

БОРИСЛАВ ГЕОРГИЕВ

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

bgeorguiev@nbu.bg

<https://bogeo.net>

**LINGUISTIC ANTHROPOLOGY AS A UNIVERSAL INTERDISCIPLINARY
APPROACH TO THE STUDY OF LANGUAGE**

BORISLAV GUEORGUIEV

NEW BULGARIAN UNIVERSITY

bgeorguiev@nbu.bg

This article compares the two main viewpoints in the study of language: the philological (built in the classical historical, structural, and social linguistic paradigms) and the anthropological (based on the natural pragmatics of language). The philological approach in the study of language insists over the linguistic norms, which are best represented in the written discourses and ignores the varieties in the spoken language, which often abuse with the linguistic norms. The main interest of the anthropological approach in the study of language is the spoken language and the spontaneous discourse in *vis-à-vis* communication, where may occur multiple varieties of language uses inconsistent with the oral linguistic even with the official semantic norms. The actual main notion of Otherness is absolutely ignored in the philological linguistics whereas this is the key concept in the contemporary anthropology. So the future of the linguistic study is the anthropologization of the attitudes of linguists toward the language. This anthropologization of the attitudes may be resumed by Roman Jakobson's periphrasis *Linguista sum: linguistici nihil a me alienum puto* of Terence's statement *Homo sum: homini nihil a me alienum puto*.

Keywords: linguistic anthropology, philological linguistics, discourse analysis

През 1952 г. в Университета на Индиана (САЩ) се провежда много интересна конференция между лингвисти и антрополози. Конференцията е обявена от участниците за интердисциплинарна. Интердисциплинарността се проявява дори и в това, че има заключителни думи на водещия антрополог (Клод Леви-Строс) и на водещия лингвист (Роман Якобсон). Роман Якобсон констатира, че има предпоставки да се създаде общ език между лингвистиката и антропологията, и издига като лого на лингвистиката перифраза на прочутата сентенция на Теренций (*Homo sum: humani nihil a*

me alienum puto), гласяща във варианта на Р. Якобсон така: *Linguista sum: linguistici nihil a me alienum puto* (*Езиковец съм: нищо езиково не ми е чуждо*) (Jakobson 1953).

Констатацията за наличието на предпоставки за общ език между лингвистиката и антропологията от днешна гледна точка не е никаква новост – никой не оспорва този факт и той се възприема като отдавна известна даденост. Не е така обаче през 1952 година. Още по-странно е провъзгласеното от Роман Якобсон лого на съвременната лингвистика: какво езиково за традиционния лингвист и филолог е било „чуждо“, че става нужда да се обяви на света „нищо езиково не ми е чуждо“?

Един известен публицист, Пол Джонсън (Джонсън/Johnson 1994), засипа света с тезата си, че интелектуалците профанират света. От консервативна гледна точка те „профанират света“ по отношение на един може би идеален социален ред, в който интелектуалци няма, защото тяхната дейност се извършва от духовни лица. Интелектуалецът измества фигурата на духовника, разрушава идеята за Бога и изгражда на нейно място идеята за Човека.

Всички справочници и учебници по лингвистика сочат, че филологическият подход към езика е създаден от жреците, които са всъщност и първите филолози. Дори известният руски филолог Владимир Топоров (Топоров/Торогов 1989) прави следния извод:

С течение на времето се налага естественото предположение, че древноиндийският „граматик“ от ведийския период е бил един от жреците, контролиращи речевата част от ритуала... В такъв случай обяснение получава изключителната прилика между операциите, които извършва „граматикът“, и операциите, които извършва жрецът [принасянето на жертва]. Както жрецът, така и „граматикът“ разчленява (артикулира), разединява на части първоначалното единство, целостността (на текста, не жертвата), идентифицира артикулираните части..., събира ги отново и синтезира тези елементи в ново единство от по-висок порядък.

Филологията възниква във връзка с изобретяването на писмеността и във връзка с това, че тази писменост обслужва най-напред свещените текстове. Жрецът филолог е пазител и тълкувател на свещените текстове. Написаното в свещения текст е норма. Следователно преписвачът на свещения текст е кодификаторът на нормата. Именно във връзка със свещените текстове възниква и страхът от езиковата грешка, защото божеството или неговият жрец съсем сигурно ще те санкционира. Създава се и специална наука в рамките на неназованата още филология – граматиката, която отвежда пряко към писмения свещен текст. (Ще припомня, че корен на думата „граматика“ е гръцката дума, която означава ‘буква’.) Граматиката първоначално е имала за цел да определи как да разчленяваме писмения

текст, защото преди нея е нямало правила как да разчленяваме единния писмен „поток“. С течение на времето се създава и учението за частите на речта, което получава своя завършен вид през елинистичния период у Дионисий Тракийски.

Ето защо не е случаен фактът, че първата метафора за филолога нормативист и кодификатор е била „жрец“, ако се доверяваме на сведенията на норвежкия лингвист Ейнар Хауген (Haugen 1965).

Когато из жреческите среди започват да се появяват първите филолози професионалисти, когато към манастирите и храмовете започват да се създават университетите, първоначалният предмет и обект за работа на филолозите са отново свещените текстове. Ние говорим за съществуването на старобългарски език благодарение на това, че са се запазили във времето около стотина старобългарски превода на Новия завет, литургични и други богослужбни текстове.

Ситуацията обаче е променена. Не че и по време на възникването на тези текстове те са звучали твърде разбираемо за миряните, но сега звучат повече от неразбираемо, защото езиците, с чиято помощ са съставени, са „мъртви“, т.е. не се използват във всекидневната комуникация. Така филологията, освен наука за свещените текстове, става и наука за мъртвите езици. Покойният мой преподавател по старобългарски език Петър Илчев, филолог от най-висока класа, като че ли по-строго санкционираше непознаването на новозаветния разказ, отколкото неразпознаването на един или друг падеж в класическите старобългарски паметници. Апаратът за разчленяване на свещените текстове става апарат за дешифриране на един или друг „мъртъв“ език. По думите на един от най-известните руски философи на езика от XX век, Виктор Волошинов (Волошинов/Voloshinov 1995), същият този апарат започва да се прилага и по отношение на изучаването и преподаването на един или друг класически, „мъртъв“ език. По това време се оформя и типичната фигура на филолога. Ето как го описва руският филолог Сергей Аверинцев (Аверинцев/Averintsev 1998):

<...>специалист по античните текстове, съвместяващ в себе си езиковед, критика, историка на гражданското битие, на нравите и културата, познавач на другите хуманитарни, а при нужда – дори и на естествените науки, т.е. на всичко, което по принцип може да му помогне да направи съдържанието на един текст по-ясно.

През XIX в. германците създават идеята за националната филология, добре обслужваща идеята за национална държава. Появява се противопоставянето между класическата филология (изучаването на класическите, „мъртвите“ езици) и „новата“, т.е. националната филология. И до ден-дневен един от факултетите на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ носи наименованието „Факултет по класически и нови филологии“.

Апаратът, създаден за дешифриране и обучение по мъртъв език, се прилага и по отношение на езика, който е предопределен да стане „национален“. И тъй като напрежението между „живия“, говоримия език и апарата за неговото изучаване става опасно голямо, той започва да се прилага само по отношение или отново по отношение на писмения език. На свой ред това изисква ограмотяване в масов мащаб, за което спомага и изобретяването на книгопечатането.

Новите филологии обаче започват да налагат определен езиков и литературен вкус. За образец те вземат било свещените текстове, било високите светски текстове. Доброто писмено (а по-късно и устно) изразяване е този начин за изразяване, който в по-голяма или в по-малка степен наподобява високите образци от идеализираното минало. Следователно всичко, което твърде малко напомня или изобщо не напомня този образец, е лошо и не заслужава внимание. Стихията на езиковото всекидневие е идеологически чужда за филологическото мислене, защото това не е нищо друго освен шум и в буквалния, и в преносния смисъл.

Антропологическият подход към езика очевидно предполага точно обратната гледна точка: *нищо езиково не ми е чуждо*. Така всъщност трябва да бъде разбрана перифразираната от Роман Якобсон сентенция на Теренций. Антропологическият подход към езика предполага едно истинско научно изучаване на използваните днес езици. Какво всъщност трябва да означава „научно изучаване“? Френският лингвист Андре Мартинет (Martinet 1970) го е написал най-точно в книгата си „Елементи на общата лингвистика“:

Едно изучаване е научно тогава, когато се основава върху наблюдението на факти и върху отказа да се предлага избор между тези факти в името на определени естетически или морални принципи. „Научно“ следователно се противопоставя на „предписващо“.

Антропологическият подход към езика, или антропологичната лингвистика (противопоставяща се на филологическата лингвистика) обаче предполага и нещо повече от това. По думите на Цветан Тодоров (Todorov 1972) антропологичната лингвистика е призвана да снесе противопоставянето между езика и обществото и езикът да се види като социален факт, като тип поведение. Тезата за езика или за знаковата система изобщо като тип поведение датира от 1938 г., когато американецът Чарлз Морис дефинира какво е това „прагматическо измерение на знакопораждането и знакоупотребата (т.е. семиозиса)“, т.е. прагматиката на езика като знакова система и прагматиката на други знакови системи:

От гледна точка на прагматиката структурата на езика е система за поведение (Morris 1938).

Освен това антропологичната лингвистика конструира нов теоретичен обект – езика, разглеждан като **вид действие**. На различни места и по различни поводи започва да се създава идеята за словесното (вербалното, речевото) действие. Теорията за езиковото действие (речевия акт) се свързва преди всичко с името на английския философ на езика Джон Остин (Остин/Austin 1996). Централното понятие, с което борави Джон Остин, е „речев акт“. Това понятие означава идеята, че в комуникацията ние извършваме определен вид действия, които могат да съществуват само във и чрез употребата на езика. Така например аз мога да се извиня само като си служа с езика. И още нещо: аз извършвам действието „извинение“ в момента, когато от свое име произнасям фразата „Извинявам се“ или фразата „Моля да бъда извинен“, или фразата „Моля да ме извините“. За да бъде изказването ми речев акт, в него явно или скрито трябва да присъства перформативен глагол от типа на „извинявам“, „моля“, „заповядвам“.

Какво представлява перформативният глагол? Да си спомним едно от аксиоматичните твърдения на Лудвиг Витгенщайн във „Философски изследвания“ (Витгенщайн/Wittgenstein 1988):

Говоренето на езика е част от дейност или от форма на живот.

Джон Остин открива случаи в употребата на езика, за които (ако следваме начина на изразяване на Витгенщайн) по-вярно би било твърдението:

Говоренето на езика е дейност или форма на живот.

Това са такива употреби, при които – както се изразява Джон Остин – *произнасянето на изречението (при съответните обстоятелства, разбира се) не е описание на извършването на онова, за което се казва, че извършвам при произнасянето на изречението, нито пък е твърдение, че го извършвам; то е самото му извършване*. (Остин/Austin 1996: 17).

Както Джон Остин се изразява,

Когато кажа пред нотариус, олтар и др. „Приемам“, аз не съобщавам за брака, аз му се отдавам. (Остин/Austin 1996: 17)

Въз основа на тези свои разсъждения Джон Остин дава следното определение за перформатив:

Случаи, в които казането на нещо е извършване на нещо или в които чрез казането на нещо или при казането на нещо ние го извършваме. (Остин/Austin 1996: 23).

Перформативният глагол е ядрото на речевия акт. Това е глагол, при който действието, което се назовава чрез него, се извършва в момента на употребата му. И явният (експлицитният), и подразбиращият се (импли-

цитният) перформативен глагол трябва да бъдат в първо лице, единствено число, сегашно време, деятелен залог, изявително наклонение.

Антропологичната лингвистика също има своя империалистически период. Така например Бронислав Малиновски (Malinowski 1923; Malinowski 1935), когато разграничава езиковите изрази според функцията им, говори за изрази, изразяващи мисълта (които преобладават в цивилизованите „западни“ езици), и изрази, осъществяващи определено действие (характерни за „примитивните“ езици). От днешна гледна точка това разграничение е несериозно, защото след Дж. Остин и Джон Сърл (Searle 1979) всички „западници“ се втурнаха да изследват словесните действия в своите си езици, като на бърза ръка забравиха, че това е белег за примитивност, според Бр. Малиновски. Принципите на езиковото обучение в Европейския съюз почиват върху възгледа за словесните действия: човек трябва да се научи да изпълнява различни словесни действия, като си служи както с родния си, така и с друг език (Van Ek 1976; Van Ek and Alexander 1975).

Антропологичната лингвистика много по-бързо се лиши от своето европейско и цивилизаторско високомерие, защото имаше ясна и конкретна цел: да направи така, че комуникацията между цивилизаторите и цивилизованите да излезе извън рамките на фатичността (т.е. извън рамките на говоренето заради самото говорене) и да се породи разбирателство между тези две групи. Един местен жител се поддава по-лесно на акултурация тогава, когато можеш да говориш на неговия език и да се изразяваш като него. А можеш да се изразяваш като него тогава, когато си наясно с неговата картинка за света, която може да бъде изявена и чрез анализ на езикови данни.

Така например в периода 1988–1989 г. радио „Свободна Европа“ направи грешка именно в тази посока. Призвано да разкрие пред нас прелестите на демокрацията и на пазарното стопанство, то вършеше това, като използваше българи, емигрирали от България не вчера или онзи ден, а преди десетилетия. На тях следователно им беше неизвестен обичайният начин, по който българинът се изразяваше през 1988–1989 г., неизвестни им бяха и неформалните наименования на топосите в София и на други места в страната. Такива топоси в София бяха Магурата и „Ендекато“. Наименованието „Магурата“ остана дори тогава, когато самата Магура престана да съществува. В емисиите на „Свободна Европа“ обаче се използваша официалните наименования на тези топоси. И когато Румяна Узунова казваше, че милицията е арестувала еди-кого си пред кафене „Ракета“ или че еди-кой си ще се събират пред „Националния палат на културата“, едва ли някой разбираше, че се е случило нещо на мястото, известно на всички като Магурата, или че става дума за „Ендекато“. След 1989 г. тази грешка беше бързо поправена, защото емисиите започнаха да се водят не от българи,

дългогодишни имигранти, а от български журналисти, които бяха наясно с картинката на света, характерна за тогавашните българи.

В този смисъл през XIX в. имперското руско разузнаване действа значително по-професионално. Във връзка с бъдещата руска кампания на Балканите то прави от известния български възрожденец Найден Геров консул на Русия в Пловдив. На свой ред Найден Геров започва да събира данни и да съставя своя „Речник на българския език“, в който се съдържа извънредно полезна информация за езика, бита, обичаите и порядките на тогавашните българи. Съдържа се и ценна информация за това, което се нарича „обичайно право“ на българите. Възможно е голяма част от тези данни, предавани от Найден Геров на руснаците и публикувани по-късно в речника му, да са оформили принципите на руската пропаганда на Балканите и създаването на митологемата „Дядо Иван“. Руснаците са искали, когато стъпят на Балканите, хората да не ги възприемат като чужди, и наистина са успели: и до ден-днешен патриаршеският ни храм носи името на руски пълководец (наистина – канонизиран за светец), и до ден-днешен не можем да се освободим от Паметника на съветската армия, защото част от хората живеят с мисълта, че се посяга върху паметник на свои хора.

Антропологизацията на възгледа за езика позволи на българската държава елегантно и без видима загуба за никоя от двете спорещи страни да реши езиковия си спор с Македония, който във филологическата парадигма беше нерешим, защото филологическият позитивизъм, наблягайки твърде много върху историята на въпроса и върху атомарното разглеждане на фактите, реално пречеше да се постигне споразумение.

След трудовете на учени като Михаил Бахтин (Бахтин/Bakhtin 1976) и Хърбърт Пол Грайс (Gris 1989), които показаха колко е важен другият в комуникацията (събеседникът), който в никакъв случай не е пасивен възприемател, а е също толкова активен, колкото и говорещият (въпреки че мълчи), и че естественото състояние на човека е да бъде в режим на диалог и на сътрудничество с другия, а не на монолог, на преден план излезе и другият аспект на антропологичната лингвистика и по-точно на някои приложни нейни аспекти – антропологизацията на възгледа за различните езици кара хората да възприемат като равни на себе си събеседника, говорещия на друг език, носителя на друга култура, различния по вероизповедание и етнически произход.

Клод Леви-Строс (Lévi-Strauss 1958) казва, че ако през XXI век изобщо ще съществува наука в областта на хуманитаристиката, това ще бъде антропологията. Лингвистиката ще има бъдеще, ако тя все повече и повече се антропологизира и все повече и повече посочва в каква степен сме еднакви, а не в каква степен сме различни. В крайна сметка, данните и фактите са едни и същи. Техният анализ и интерпретация обаче са различ-

ни. Съвременността изисква от нас все повече да забравяме за филологическото си отношение към данните и все повече да изтикваме на преден план антрополога у нас.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Аверинцев 1998: *Аверинцев, С. С.* Филология. – В: Большой энциклопедический словарь. Языкознание. Москва, Научное издательство „Большая Российская энциклопедия“. [Averintsev 1998: *Averintsev, S. S.* Filologija. – In: Bol'shoi entsiklopedicheskii slovar'. Iazykoznanie. Moskva, Nauchnoe izdatel'stvo „Bol'shaia Rossiiskaia entsiklopedija“.]

Бахтин 1986: *Бахтин, М. М.* Эстетика словесного творчества. Москва, „Искусство“. [Bakhtin 1986: *Bakhtin, M. M.* Estetika slovesnogo tvorchestva. Moskva, „Iskusstvo“.]

Витгенщайн 1988: *Витгенщайн, Л.* Избрани съчинения. София, „Наука и изкуство“. [Wittgenstein 1988: *Wittgenstein, L.* Izbrani sacheniya. Sofia, „Nauka i izkustvo“.]

Волошинов 1995: *Волошинов, В. Н.* Философия и социология гуманитарных наук. Санкт-Петербург, Аста-Пресс Ltd. [Voloshinov 1995: *Voloshinov, V. N.* Filosofija i sotsiologija gumanitarnykh nauk. Sankt-Peterburg, Asta-Press Ltd.]

Джонсън 1994: *Джонсън, П.* Интелектуалците. София, Анубис. [Johnson 1994: *Johnson, P.* Intelektualsite. Sofia, Anubis.]

Остин 1996: *Остин, Дж.* Как с думи се вършат неща. София, Издателска къща „Критика и хуманизъм“ (Български превод). [Austin 1975: *Austin, J.* How To Do Things With Words. Oxford University Press.]

Топоров 1985: *Топоров, В. Н.* Санскрит и его уроки. – В: Древняя Индия. Москва, „Наука“, с. 5–29. [Toporov 1985: *Toporov, V. N.* Sanskrit i ego uroki. – In: Drevniaia India. Moskva, „Nauka“, 5–29.]

Grice 1989: *Grice, H. P.* Logic and Conversation. In: Grice, H. P. (ed.), Studies in the way of words, pp. 3–143. Cambridge, MA, Harvard University Press.

Haugen 1964: *Haugen, E.* Linguistics and language planning. Sociolinguistics (Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964, ed. By William Bright). The Hague – Paris, 1966.

Jakobson 1953: *Jakobson, R.* Results of the Conference of Anthropologists and Linguists; Chapter II: From the point of view of linguistics. In: Supplement to International Journal of American Linguistics. Vol. 19, No. 2, April, 1953.

Lévi-Strauss 1958: *Lévi-Strauss, Cl.* Anthropologie Structurale. Paris, Plon.

Malinowski 1923: *Malinowski, B.* The Problem of Meaning in Primitive Languages. In: *Ogden, C.K. and Richards, I. A.* The Meaning of Meaning. London.

Malinowski 1935: *Malinowski, B.* The Language of Magic and Gardening. London.

Martinet 1970: *Martinet, A.* Eléments de linguistique générale. Paris, Armand Colin.

Morris 1938: *Morris, Ch. W.* Foundations of the Theory of Signs. International Encyclopedia of Unified Sciences. Vol. I, Part 2, Chicago.

Searle 1979: *Searle, J. R.* Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts. Cambridge, Cambridge University Press.

Todorov 1972: *Todorov, Tzv.* Sociolinguistique. In: *Ducrot, O. et Todorov, Tzv.* Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage. Paris, Editions du Seuil, 1972, pp. 84–91.

Van Ek 1976: *Van Ek, J.A.* The threshold level. Strasbourg, Council of Europe.

Van Ek and Alexander 1975: *Van Ek, J. A. and Alexander, L. G.* Threshold level English. Oxford, Pergamon.

✉ Доц. д-р Борислав Георгиев
Департамент „Нова българистика“
Нов български университет
1618 София, ул. „Монтевидео“ 21, България

✉ *Assoc. Prof. Borislav Gueorgiev, PhD*
New Bulgarian Studies Department
New Bulgarian University
1618 Sofia, Montevideo str. 21, Bulgaria